

הרב יהודה זולדן

מימון הוצאות צבאיות ואזרחיות בעקבות מלחמה

בבא קמא ס ע"ב

א. הלכות מלחמה ולא הלכות "מכת מדינה"

ב. כלכלה ותעסוקה באחריות השלטון

ג. מימון שכר לוחמים, ופיצויים על הפסדים

ד. מלך פורץ לו דרך

1. לטובת צרכי המדינה והעם, לא לטובת צרכיו האישיים

2. פיצוי על נטילת רכוש פרטי לטובת המדינה

ה. השתתפות ותמיכה אזרחית באחזקת הצבא

סיכום

בעת מלחמה, חיילים רבים מגויסים ומפסידים ימי עבודה ולימודים, ואף למעבידים, למעסיקים, ולמשק בכללותו נגרמים הפסדים רבים. יש ירידה בכמות כוח האדם במפעלים ובמקומות העבודה, הפיריון יורד, יש ביטול של הזמנות, לא ניתן לעמוד בהתחייבויות לשווקים בארץ ובחו"ל, ועוד. במקומות הנמצאים בטווח האש, מוטלות מגבלות ביטחוניות רבות על עובדים, ולא מתאפשר להם להגיע למקומות העבודה (כשאין מיגון, לשטחים חקלאיים קרובים לגבול, ועוד), או שמפעלים ומקומות עבודה נפגעים פיזית בשל המלחמה. בתים ורכוש פרטי נפגעים מהפצצות האויב. הוצאות המלחמה עצמה ובוודאי המלחמה המודרנית הם גדולות מאד (עלות התחמושת וכלי הנשק, הוצאות לוגיסטיות שונות - מזון, ביגוד, ציוד מתאים, פיתוח נשק וטכנולוגיות לחימה, אמצעי מיגון אימונים ועוד). עלות מלחמה היא במיליארדי שקלים, ובדרך כלל לאחר מלחמה יש עליית מיסים או קיצוץ תקציבי עמוק במשרדי הממשלה.

מי מממן אותן? אילו שיקולים כלכליים צריכה מנהיגות לשקול בעת יציאה למלחמה? האם ומי מפצה על כל ההפסדים הללו? לא ניתן להקביל את המציאות הכלכלית-חברתית-טכנולוגית של זמננו, למציאות דומה בימים עברו. אך אף על פי כן, ננסה לשאוב עקרונות מהתנהלותם של מלכי ישראל בעבר, בעת שהם יצאו למלחמות, לזמננו כאן והיום.

הדיון בסוגיה זו הוא בעקבות מבצע "צוק איתן" שהיה בקיץ תשע"ד. על אף שהמערכה נמשכה זמן רב מאד, ואלפי טילים נורו לעבר מדינת ישראל, הממשלה המשיכה להגדיר את המערכה כמבצע ולא כמלחמה, מאחר שעל פי החוק ההבדל בהגדרה משנה את היקף הפיצויים הניתנים עבור נזקים שונים. על נזקי מלחמה משלמים הרבה יותר. דברינו להלן הם במישור העקרוני ומבלי להיכנס להגדרה האם המערכה הוגדרה כמבצע או כמלחמה.

א. הלכות מלחמה ולא הלכות "מכת מדינה"

רבנים בני זמננו עסקו בסוגית פיצוי על אובדן עבודה של פועל בשל מלחמה, כשהם מדמים זאת להלכות "מכת מדינה" שבין חוכר ומחכיר, כשמגפה או שידפון וכד', פגעו בנכס המוכר (בבא מציעא קג ע"ב - קד ע"א; קה ע"ב). מי נושא בהפסד, המחכיר או החוכר, או שניהם. משם קיימת הקבלה ליחסי עובד ומעביד, ע"פ הלכה בשם מהר"ם מרוטנבורג, הדן בפיצוי למלמד שאיננו יכול ללמד בעיר: "ואם הביטול מחמת גזירת המושל בעיר ואי אפשר למלמדים ללמוד הוה ליה מכת מדינה, ונותן לו כל שכרו" (מרדכי, בבא מציעא פרק השוכר את האומנין, סי' שמג; הגהות אשר"י,

בבא מציעא ו, ו.¹ הלכה זו נפסקה ע"י הרמ"א (שולחן ערוך, חושן משפט סי' שכא סעיף א). נושאי כליו - הסמ"ע, הש"ך, הנתיבות, וכן פוסקים אחרים דנו האומנם ההפסד הוא רק למעביד או בכל זאת גם לפועל, כיצד נגדיר מכת מדינה, האם הפגיעה היא לכל, לרוב, לסקטור מסוים, האם הגזרה צפויה וידועה לפני ההתקשרות של הצדדים, ועוד.²

אך נראה שהדיון בשאלות הללו איננו תואם לחלוטין את ההתמודדות עם סוגית אובדן עבודה, בעת מלחמה בהנהגת שלטון יהודי במדינת ישראל. אין מדובר על גזירה על טבעית - שמימית, או רצון של עריץ המונע מלעבוד, אלא על החלטה שלטונית של המנהיגות המרכזית במדינת ישראל לצאת למלחמה יזומה או כתגובה הכרחית. המלחמה היא למען העם והארץ, מיגור האויבים, וברור שכל העם שותף ונושא בעול, לא רק החיילים שנלחמים. וכיון שכך ננסה לשחזר וללמוד איך מלכי ישראל נהגו בעבר בשאלה זו. אין מקורות רבים לנושאי שלטון ומלכות מאחר במשך שנות הגלות עם ישראל לא ניהל מלחמות כמדינה עם צבא מאורגן, ובכל זאת ננסה להצביע על כיוון מתוך פסוקי המקרא, הגמרות ובעיקר מפסיקת הרמב"ם בעניינים אלו.

הדיון הוא במישור העקרוני ולא נכנס כאן לחישובים מתמטיים וכלכליים פרטניים כיצד לחשב אובדן ימי עבודה או כל נזק כלכלי אחר שנגרם בשל המלחמה. יתכן שבמצבים מסוימים בהם אכן המדינה איננה מפצה מי שניזוק כתוצאה מהמלחמה יהיה מקום להזדקק שוב לעקרונות ההלכה שצוינו לעיל, כיצד מפצים עבור נזק שהוא "מכת מדינה", משהו שבא ממקום בלתי נשלט. אך הבסיס העקרוני לדיון בא ממקום לפיו גם המשק האזרחי הוא חלק מהמערכת, ובעת יציאה למלחמה יש לקחת בחשבון את שיקרה בעורף, בחיים האזרחיים.³

ב. כלכלה ותעסוקה באחריות השלטון

הנחת היסוד היא שמלך הגון וישר, משרת את העם ורוצה בטובתו, והוא איננו מנסה להכביד על האזרחים לשם ניצול מעמדו והעצמת כוחו האישי או המנגנון השלטוני. "ושפטנו מלכנו" היא אמירה שמשמעותה שהמלך מוביל ומנהיג את העם בכל התחומים ועליו לדאוג למחייתם של האזרחים, ובניית מערך כלכלי טוב ויעיל לטובת המדינה כולה. בגמ' בברכות ג, ב ובסנהדרין טז, א מסופר על חכמי ישראל שנכנסים לדוד המלך ואומרים לו:

*על מאמר זה העירו הרב יוסי כרמל, הרב יובל שרלו והרב עזריאל אריאל. תודתי נתונה להם.

¹ ראה דברים בשם הראי"ה קוק על דברי המהר"ם מרוטנברג הללו - הרב צבי יהודה קוק, צמח צבי, עמ' יב.

² סקירה בעקבות מצבים כאלו אצל פוסקי הלכה, ראה: ד"ר שילם ורהפטיג, "מכת מדינה", דיני העבודה במשפט העברי, ירושלים תשכ"ט, עמ' 742-748. דיון בשאלות כאלו בעקבות מלחמת המפרץ (חורף תשנ"א), ואח"כ בעקבות מבצע 'עופרת יצוקה' (חורף תשס"ט): הרב יונה מצגר, "שכרה של גננת שלא עבדה מפחד אימי המלחמה", סופה במדבר, תל אביב תשנ"א, סי' לג, עמ' קד-קז; הרב צבי יהודה בן יעקב, "תשלום לגן ילדים ששבת בעת המלחמה", תחומין, יב (תשנ"ב), עמ' 200-218; הנ"ל, "תשלום שכר לימוד והסעות בזמן המלחמה", משפטיך ליעקב, חלק א סימן יא, עמ' קלו-קעג; הרב שאול ישראלי, "גננת ששבתה מאונס זכאית למלוא שכרה", תחומין, יב (תשנ"ב), עמ' 219-221 (תגובה לרב צבי יהודה בן יעקב). על דבריהם, ראה: ד"ר מיכאל ויגודה, שכירות - ספרית המשפט העברי, ירושלים תשנ"ח, עמ' 349 הע' 304, ועמ' 352 הע' 312; הרב דניאל כ"ץ, "שכר בתים ופועלים שהושבתו עקב מבצע צבאי", תחומין, ל (תש"ע), עמ' 351-359, וכן שו"ת משפטי ארץ, חלק א, עמ' 34-35; הרב יצחק זילברשטיין, "תשלום על ימי מלחמה", חשוקי חמד - בבא מציעא, עמ' תעא; החלטות חברי בית הדין בעיה"ק אשדוד בנוגע לחיובי תשלום לעובדים שלא עבדו בזמן המלחמה קיץ תשע"ד, עמ' סו-סז; הרב אורי סדן, "יחסי עבודה בזמן 'צוק איתן', אמונת עתיד, 105 (תשרי תשע"ה), עמ' 121-127.

³ ראה בספרי: "חינוך וצדקה - היחיד, הקהילה, החברה", שבות יהודה וישראל, ירושלים תשס"ז, עמ' 361-386.

אדונינו המלך, עמך ישראל צריכין פרנסה. אמר להם: לכו והתפרנסו זה מזה. אמרו לו: אין הקומץ משביע את הארי, ואין הבור מתמלא מחוליתו. אמר להם: לכו ופשטו ידיכם בגדוד. מיד יועצים באחיתופל ונמלכין בסנהדרין, ושואלין באורים ותומים. את הפנייה של חכמי ישראל אל המלך ניתן לראות כפנייה לטיפול בענייני רווחה וצדקה. תשובת דוד: "צאו והתפרנסו זה מזה", היא פיתרון כלכלי, שמאפשר לכוחות השוק לפעול בעצמם מבלי לערב את המנגנון השלטוני. משהסתבר שפיתרון זה איננו מספק, ומדובר על בעיה כלכלית רחבה יותר, לקח דוד אחריות, ופתר את המצוקה הכלכלית באופן ממלכתי. הסנהדרין, האורים ותומים, מאשרים את הדרך לפתרון הבעיה, דוד מגייס לוחמים, ויוצא למלחמת רשות. למלחמה עצמה יש מחיר כלכלי, ודוד משקיע את המשאבים הנדרשים למלחמה, יחד עם העם – הלוחמים – ששותפים בדבר.

על אחריותו של מלך לפרנסת העם ניתן ללמוד בדרך השלילה, משאול המלך שהרג את כהני נוב והחריב את העיר, ובעקיפין לקיפוח פרנסת אזרחים לא יהודים, כאלה שבקושי רב היה ניתן לקבל אותם כאזרחים – הגבעונים. בשל עוולה זו, היה רעב בארץ (יבמות עח, ב). החטא המרכזי הוא אך העונש הוא גם על ההשלכות הנלוות מכך, כולל גם הרחוקות ביותר, העובדה שכתוצאה מכך קופחה גם פרנסת הגבעונים⁴. אמנם, האיסור לקפח פרנסת אחר, מוטלת על כל אדם, לאו דוקא מלך, בכל זאת מוטל על מנהיגות אחריות גדולה יותר שלא לפגוע בפרנסת אזרחים. כיום, השוק הכלכלי תלוי בתנודות ובתנועות של הכלכלה העולמית. העסקים עצמם הם בסדרי גודל ענקיים, ועלויות וירידות מחירים של מוצרי יסוד (חומרי גלם, דלקים ועוד), משפיעים על הכול. להתמוטטות של מפעל, חברה, בנק וכדו', יש השלכה גדולה על רבים אחרים, ובהתאם לכך נגזרות השפעות כלכליות רבות. גם בין כלכלנים ישנן תפיסות והתייחסויות שונות כיצד לנווט ולהתנהל במשברים כלכליים, ואין תשובה אחת לכל מכלול הבעיות והסוגיות. יכולות להיות גם התפתחויות בלתי צפויות, כי השוק לא מגיב תמיד בהתאם לציפיות ולתחזיות, אך ברור הוא שאת ההובלה בענין צריכה לבצע המנהיגות המרכזית שמטפלת בכל ענייני הכלכלה (ממשלה, משרד אוצר, הבנק המרכזי וכד').

ג. מימון שכר לוחמים, ופיצויים על הפסדים

על מלך נאסר להרבות רכושו האישי בשל מעמדו: "וכסף וזהב לא ירבה לו מאד" (דברים יז, יז). אך לטובת הכלל, המדינה, בודאי שהוא רשאי, מוטלת עליו אחריות לנהל את הכלכלה בצורה הטובה ביותר. מותר לו להרבות כסף וזהב לצורך הצבא והמלחמה: "מרבה הוא כדי שיתן לאפסניא" (ספרי דברים פיסקא קנט), "אוצרות הממון המוכן לצרכי ישראל, מצוה להרבותם" (רמב"ם, פירוש המשנה, סנהדרין ב, ה).

קשה להגדיר בצורה ברורה, עד כמה יהיה מותר להגדיל את ספר התקציב של המדינה, ולא לעבור בכך על איסור הרביית כסף וזהב. אך העיקרון הוא שכל דבר שהוא מיועד לטובת הכלל ולצרכי המדינה, מימון הצבא, השקעות, מימון, החזר הוצאות וכד', יהיה מספיק בקופה הציבורית לכך. כששמואל הנביא הסביר לעם את משפט המלך - סמכויותיו ויכולת ההתנהלות שלו בתחומים שונים, הוא התייחס גם ליכולת המלך לגייס למלחמה, אנשים ורכוש (שמואל א ח, יא-כב). ממכלול הדברים נראה שלמלך ישנן סמכויות רבות, הוא רשאי לנכס רכוש ואנשים, ולא נזכר כאן דבר באשר לתשלום. האם הלוחמים המגויסים יצטרכו לספוג בעצמם את העובדה שהם לא

⁴ ראה בהרחבה בספרי: "מנהיג שהחריב עיר ומשכן", שבות יהודה וישראל, עמ' 501-513.

התפרנסו כהרגלם בשעה שהם גויסו? האם המשק הכלכלי האזרחי ייפגע כתוצאה מהמלחמה, והאזרחים עצמם יישאו בעול? האמנם ניצחון הכרחי על אויבים שמציקים ופוגעים, הוא גם במחיר הרס ופגיעה חמורה בתשתית הכלכלית הפנימית, כשללוחמים אין יכולת לפרנס את עצמם ואת בני משפחותיהם?

הגמ' בסנהדרין כ, ב עוסקת בשאלה מה פשר הדברים הללו של שמואל בפני העם, מדוע הסייג של דברי שמואל היא שהם יזעקו ולא ירצו במלך, ומה משמעות תשובת העם לשמואל:

אמר רב יהודה אמר שמואל: כל האמור בפרשת מלך - מלך מותר בו. רב אמר: לא נאמרה פרשה זו אלא לאיים עליהם, שנאמר: "שום תשים עליך מלך" (דברים יז, טו) - שתהא אימתו עליך. כתנאי: רבי יוסי אומר: כל האמור בפרשת מלך - מלך מותר בו, רבי יהודה אומר: לא נאמרה פרשה זו אלא כדי לאיים עליהם, שנאמר שום תשים עליך מלך - שתהא אימתו עליך

לדברי ר' יוסי ורב יהודה בשם שמואל, למלך סמכויות רבות והוא לא חייב לפצות את אזרחיו על השירות שהם נותנים, או על השימוש ברכושם. ואילו לדברי ר' יהודה וכן רב, שמואל הנביא הקצין ולא הציג את כל התמונה, כי מטרתו היתה להפחידם על מנת שיבינו מה המשמעות של סמכות מלך. הוא עצמו נהג אחרת ממה שהוא הציג באשר לרכוש הפרטי של העם: "הנני ענו בי נגד ה' ונגד משיחו את שור מי לקחתי וחמור מי לקחתי" (שמואל א יב, ג). על כך דרשו חכמים במדרש רבה, במדבר, יח, י:

שור שהייתי מקריב עליהם לקרבן ומבקש רחמים עליהם, וכן למשוך עליהם מלך משלי היה, שנאמר: "עגלת בקר תקח בידך" (שמואל א טז, ב), וכן הוא אומר: "כי זבח היום לעם בבמה" (שמואל א ט, יב), לא נטלתי משלהם.⁵

הנהגות אלו הם בגדר מידת חסידות, ואין הן מייצגות את הדרך המקובלת. אך על העם לדעת שמנהיג יכול לנצל את מעמדו וסמכותו באופן שלילי, ולטול מקופת הציבור לשם צבירת רכוש והון אישי שלא חיונית לעבודתו.

הרמב"ם (הל' מלכים ד, א) הבין שמלך מותר בכל אילו, אלא שהנורמה הראויה היא שעליו לשלם, לממן ולפצות את שהוא גייס, האנשים או רכושם:

רשות יש למלך ליתן מס על העם לצרכיו או לצורך המלחמות, ...ודיניו בכל אלו הדברים וכיוצא בהן דין, שכל האמור בפרשת מלך מלך זוכה בו.

הרמב"ם פתח בכך שהלכה כר' יוסי וכתב יהודה בשם שמואל, שכל האמור בפרשת המלך, מלך מותר בו, ועל כן מותר לו לגבות מסים לצרכי הכלל או המלחמות. "לצרכיו" - אין הכוונה לצרכים אישיים פרטיים, אלא לצרכי ההנהגה השלטונית. הרמב"ם (הל' מלכים ד, ג-ו) המשיך להציג את סמכות המלך באופן מלא:

וכן לוקח מן בעלי האומניות כל מה שהוא צריך ועושין לו מלאכתו ונותן שכרן,⁶ ולוקח כל הבהמות והעבדים והשפחות למלאכתו ונותן שכרן או דמיהן, שנאמר: "ולחרוש חרישו

⁵ אמירה דומה גם בגמ' בברכות י, ב: "אמר אביי ואיתימא רבי יצחק: הרוצה להנות - יהנה כאלישע, ושאינו רוצה להנות אל יהנה כשמואל הרמתי שנאמר: "ותשובתו הרמתה כי שם ביתו" (שמואל א ז, יז). ואמר רבי יוחנן: שכל מקום שהלך שם - ביתו עמו.

⁶ דוגמאות לתשלום שכר ע"י מלכים עבור עבודה ציבורית: שלמה המלך שלם לאותם שהכינו את העצים והאבנים לבנין בית המקדש (מלכים א ה, כז-לב; דברי הימים ב ב, יד); יואש מלך יהודה קבץ כסף תרומות מכל העם כדי לחזק את בדיק הבית, ושלם את שכרם של העובדים בשיפוץ הבית (דברי הימים ב כד, יב); אמציהו מלך יהודה גייס לוחמים משבט יהודה ובנימין, ושכר עוד מאה אלף לוחמים במאה ככר כסף. בצו הנביא הוא לא נזקק להם והם נוקמים באנשי שבט יהודה (דברי הימים ב כה, ה-יג). מכאן אין להוכיח שרק

ולקצור קצירו ולעשות כלי מלחמתו וכלי רכבו, ואת עבדיכם ואת שפחותיכם ואת בחוריכם הטובים ואת חמוריכם יקח ועשה למלאכתו" (שמואל א' ח, יב, טז).
...ולוקח השדות והזיתים והכרמים לעבדיו כשילכו למלחמה ויפשטו על מקומות אלו אם אין להם מה יאכלו אלא משם, ונותן דמיהן, שנאמר: "ואת שדותיכם ואת כרמיכם וזיתיכם הטובים יקח ונתן לעבדיו" (שם יד).

בולט לעין שבכל מקום הוסיף הרמב"ם שהמלך משלם לאנשים על שירותיהם או על השימוש ברכושם. המלך נוטל מיסים מכלל הציבור, וחלק מזה הולך למימון הלוחמים או רכושם שסייעו למלחמה או בשירות הציבורי, באופן דומה למה שנהוג ומקובל כיום במדינת ישראל. אמנם כן, יתכן ויהיה מצב קיצון כפי שתיאר שמואל הנביא לפיו מלך לא ישלם ולא יממן את הלוחמים ורכושם, ויתכן שהנטל הכלכלי למימון צרכי המלחמה ייפול עליהם גם כן, וכפי שאולי היה נהוג באומות העולם, אך הנורמה הראויה היא שהמלך הוא זה שמממן או נותן שכר לחייליו, ולאנשים העובדים למען המדינה, הצבא, וכדו'. את מה שהמלך לוקח ונותן למלאכתו או לעבדיו, אין מדובר על מתן אישי, אלא כחלק מצורכי המדינה.⁷

אכן, מהמקרא ניתן ללמוד על מלכים הגונים וישרים שדאגו לקיום מערכת ביטחונית וכלכלית לשגרה ולענות חרום. צבא מאורגן, בנית ערי מבצר ובהם נשק, וכן מחסני חירום – אוצרות, לטובת האזרחים. המנגנונים השלטוניים מומנו מכספי מיסים, מכיבושים, ומגיוסם של לוחמים לצבא. אמנם, לא נזכר במפורש במקרא שהמגויסים לטובת הצבא או לטובת הציבור קיבלו שכר, אך הדבר הגיוני ומתבקש מאחר שאם לא כן לא יהיה ניתן לקיים בצורה תקינה ויעילה חיים אזרחיים.⁸

שכירי החרב קבלו שכרם, ואילו לוחמי שבט יהודה לא קיבלו. ההבדל נעוץ בכך, שאת לוחמי שבטו הוא יכול לגייס גם, אך בפועל הוא לא שלם להם שכר, על אף שכך ראוי ונכון לשלם שכר, בעוד שהוא לא היה יכול לגייס לוחמים משבט אפרים ממלכות ישראל, אלא אם כן ישלם להם. על דברי בת פרעה למרים אחות משה: "היליכי את הילד הזה והינקהו לי ואני אתן את שכרך" (שמות ב, ט), כתב הנצי"ב בהעמק דבר שם: "כך דרך המלכים לשלם בעין יפה ולא לגזור לעשות להם בחנם".

⁷ השלל במלחמה היה מתחלק בין המלך לבין הלוחמים הקרביים והעורפיים. יתכן שמתן השלל לחיילים היה חלק מהפיצוי והתשלום על השתתפותם במלחמה. יתכן שתשובת הנביא לאמציחו (לעיל הע' 4) על כך שבידי ה' להשיב לו הרבה יותר מהכסף שהוא הפסיד בשכירת הלוחמים מאפרים (דברי הימים ב כה, ט) היא הוכחה שהשלל שימש מקור תשלום ללוחמים. על חלוקת השלל, ראה בספרי: "מעמדם של חיילי העורף", שבות יהודה וישראל, עמ' 330-344.

⁸ ממעשיו של ישי אבי דוד ניתן ללמוד שאפילו מזון הלוחמים היה באחריותם: "ויאמר ישי לדוד בנו קח נא לאחיך איתת הקליא הזה ועשרה לחם הזה והרץ המחנה לאחיך. ואת עשרת חריצי החלב האלה תביא לשר האלף ואת אחיך תפקד לשלום ואת ערובתם תקח" (שמואל א' יז, יז-יח). הרלב"ג שם פרש שאכן היה על הלוחמים לדאוג למזונם, ועליהם היה להפקיד ערבון כדי שהם יוכלו לממן זאת. דברים דומים פרשו הרד"ק והמצודות, אם כי הם אינם קושרים זאת ליכולת השגת מזון: "כי כן מנהג אנשי החיל לפי שאין מעות מצויות במלחמה, וישי נתן לדוד מעות שיוציא בהם משכונותיהם". אך נראה שאין מדובר על מזון קיומי. וכי כל משפחה היתה נעה בעקבות בניה לספק להם מזון? במקרה זה בית לחם קרובה לעמק האלה, מה יהיה כשהלוחמים נמצאים במרחק רב מבתיהם? לכמה זמן יספיקו עשרה לחמים לשלושה לוחמים, שלושת אחיו של דוד? מה פשר מתן עשרה חריצי חלב לשר האלף? אלא נראה שהמטרה המרכזית של ישי היא "את אחיך תפקוד לשלום". במסגרת זו הוא שולח להם חבילות ופינוקים ("ציפורים"), וגם למפקד שלהם – שר האלף. גם כיום לוחמים מקבלים חבילות שי ופינוקים מבני ביתם ומכלל האוכלוסייה, ואין זה תחליף למזון ולביגוד שמסופק דרך הצבא. אכן כן, בעת המלחמה חסר כסף, ויתכן שעל הלוחמים למשכן רכוש כדי שמשפחתם הנמצאת בעורף יוכלו להתקיים בינתיים, אבל האחריות היא של המלך. מקור נוסף ממנו ניתן ללמוד שהמזון היה מובא מביתו של כל לוחם הוא מפרשנות הרדב"ז לדברי הרמב"ם (הל' מלכים ז, ד): "במלחמת מצוה הכל יוצאין ואפילו חתן מחדרו וכלה מחופתה". לדברי הרדב"ז: "ואפשר דבמלחמת מצוה הנשים היו מספקות מים ומזון לבעליהן וכן המנהג היום בערביות". לא ברור איך נשים יעזבו את המשפחה והילדים. על מנת לספק אוכל לבעלים. כל אשה היה טורחת לספק מזון לבעלה? הרש"ש בסוטה מד ע"ב כתב בדומה לרדב"ז: "משמע דגם נשים יוצאות למלחמה וחדוש הוא. ואולי אינן יוצאות אלא לבשל ולאפות וכדומה לצורך הגברים אנשי המלחמה". הוא לא כתב שמדובר על נשותיהן של הלוחמים אלא על נשים שיוצאות, ואולי כוונתו היא לנשים רווקות. הרדב"ז והרש"ש לא כתבו שהמזון היה אישי מהבית.

אין כל טעם והגיון לבסס מערכת שלטון בתחומים שונים או אף לנצח אויבים במלחמה, ובמקביל לפגוע בחיי העורף, בפרנסה של האנשים, ברכושם וכדו'. פגיעה בכלכלת האזרחים ובפרנסתם היא פגיעה בכלכלת המדינה. חלק מהחשיבה ותכנון נכון של מלחמה היא השמירה על העורף כמה שניתן מבחינה כלכלית ואזרחית, ולכן הפיצוי והמימון של האנשים שלוחמים לטובת העם בהנהגת המלך או השלטון המרכזי, או רכושם הוא חיוני ומשמעותי.

יתכן, שזה גם ההבדל בין איומיו של שמואל על העם, ותשובת העם בו הם מצהירים שהם רוצים במלך, ויש לשים לב לדגש שבדבריהם. בעוד ששמואל הדגיש את המימד האישי שבהנהגת המלך: "יקח ושם לו", "חרישו", "קצירו", "כלי מלחמתו", "כלי רכבו", "סריסיו עבדיו", "לו לעבדים", ועוד, תשובת העם: "ונלחם את מלחמותינו", לא מלחמתו האישית. למען טובת העם והארץ, הם מוכנים לשאת בעול. מכאן שגם על המלך מוטלת אחריות לפיה את כל הסמכויות הרבות שבידו לנצל ולהשתמש רק לטובת העם, ולמען המטרות הנעלות המוטלות עליהם. גם הרמב"ם (הלי מלכים ד, י) כשהוא סיים את הפרק בו הוא עסק בסמכויות האלה בדברי העם וברוח הדברים היוצאת מהם:

....ובכל אלו הדברים דינו דין, ובכל יהיו מעשיו לשם שמים, ותהיה מגמתו ומחשבתו להרים דת האמת, ולמלאות העולם צדק, ולשבור זרוע הרשעים ולהלחם מלחמות ה', שאין ממליכין מלך תחלה אלא לעשות משפט ומלחמות, שנאמר: "ושפטנו מלכנו ויצא לפנינו ונלחם את מלחמותינו" (שמואל א ח, כ).

כשמעשיו הם לשם שמים, למען הרמת דעת האמת, למלא את העולם צדק, ולהכרית את הרע והרשע מהעולם, בכך הוא ממלא את תפקידו. מנהיגות לא נועדה לשם השגת מעמד אישי, אלא לפעול לטובת העם ובודאי בשעה קשה כמו במלחמה. כוונת הפסוקים בדברי שמואל: "ונתן לעבדיו", "למלאכתו", איננה באה לומר שיש איזשהו עימות ומאבקי כח בינו או בין המנגנון השלטוני לבין העם וכי בכוחו של המלך להכביד ולהעצים את מנגנון השלטון על חשבון העם, כשהתוצאה היא פגיעה בעם. עבדיו, ומלאכתו הם המנגנון השלטוני, שהוא נועד לטובת העם. אכן קשה להגדיר ולכמת בצורה ברורה ומדויקת, עד איזה שלב אכן דרישות המלך מהעם (מסים וכד') נחשבת כדרישה סבירה, ומאיזה שלב זה כבר הכבדה וניצול סמכות, אך ההנחה כאמור היא שאכן טובת העם היא זו שעומדת מולו.

גם כיום, מקובל שהמדינה מפצה על הפסדים שנגרמו בשל מלחמה. אזרחים שהפסידו ימי עבודה, מעסיקים שנפגעו בשל מחסור בכח אדם והימנעות מהגעה לשטח העבודה, על נזקי רכוש, ועוד. התשלום נעשה באמצעות מנגנונים שונים: מס רכוש, ביטוח לאומי, ועוד. חישוב הנזקים וההפסדים הוא מורכב ומסובך, ובין הצדדים – נציגי העובדים, הסתדרות, מעסיקים ומשרד האוצר, מתקיים משא ומתן על דרך חישוב הנזקים וההפסדים, ומגיעים לסיכום מקובל. הצבא עצמו מקבל את הכספים למימון הוצאות המלחמה ממשרד האוצר - תחמושת, מזון, לוגיסטיקה, ימי מילואים ועוד, שהם כמובן חורגות בדרך כלל מהתקציב השנתי הייעודי של הצבא ומערכת הביטחון. גם כאן החישוב וההערכה הוא מסובך, מאחר ומדובר על הוצאות כספיות גדולות מאד, ובין הצדדים מתנהל גם כן משא ומתן איך לחשב ולהעריך את הוצאות המלחמה. הרמב"ם שכותב: "ונותן דמיהם", איננו מורה כיצד מחשבים את סך הנזקים, אבל מצביע על העיקרון לפיו, השלטון מממן את הוצאות המלחמה, ומפצה על אובדן ימי עבודה ונזקים.

ניתן להסביר שהנשים היו אחראיות על המזון שהצבא סיפק. על דברי הרדב"ז והרש"ש הללו ראה בספרי: מלכות יהודה וישראל, "עריקים וסרבני גיוס", מרכז שפירא תשס"ב, עמ' 320-334.

ד. מלך פורץ לו דרך

1. לטובת צרכי המדינה והעם, לא לטובת צרכי האישיים

על פי אותם עקרונות יש להסביר את האמור בספרי דברים פסקא קסא, אודות סמכויות הרחבות של המלך להפקיע אדמות על מנת לסלול דרכים או צרכים ציבוריים אחרים חיוניים:

לפי שמצינו ששווה הדיוט למלך בדברי תורה, שווה לו בדברים אחרים? תלמוד לומר: "לשמור את כל דברי התורה הזאת" (דברים יז, יט). לדברי תורה שווה לו, ואין שווה לו לדברים אחרים. מיכן אמרו: מלך פורץ לעשות לו דרך ואין ממחים בידו, להרחיב לו סטרטיות ואין ממחים בידו. דרך המלך אין לו שיעור.

אין למלך סמכות ליטול לעצמו באופן אישי את השימוש בדרכים, אלא לצרכי המנגנון השלטוני שגם הוא מיועד לטובת האוכלוסייה, ולא לשם צבירה כח שלטוני לשמו. כך כתב רבינו יונה בסנהדרין כ, ב:

דלא אמרינן כל האמור בפרשת המלך מלך מותר בו אלא כשהוא עושה לצורך ליתן לעבדיו הנלחמים, אבל כשהוא רוצה להחזיק בו לעצמו בלא מלחמה, אין מלך מותר בזה, ואינו שמסרב בזה מורד במלכות.

כך נלמד מדברי התוס' שדן במסופר על אחאב שבקש מנבות את כרמו, ונבות סרב. אחאב עצמו לא רצה לקחת, ואיזבל אשתו של אחאב, מביימת משפט, בו נבות נידון למוות. שם אין מדובר על נטילת רכוש אזרחי לצורך מלחמה, ומדברי התוס' (סנהדרין כ, ב ד"ה מלך), נלמד שסמכויות המלך לפרוץ לו דרך הן מוגבלות: "ויש לומר דבפרשת המלך כתיב (שמואל א ח) "יקח ונתן לעבדיו", ולא לעצמו". דרישת אחאב מנבות היתה אישית, ואכן אין שום סמכות אישית לתבוע מאדם פרטי לוותר על רכושו לטובתו האישית של המלך. לו היה זה לטובת עבדיו, לטובת המנגנון השלטוני, היה בסמכותו להפקיע את כרמו של נבות. לא הגיוני לפרש שהמתן לעבדיו הוא מתן אישי, שאז יצא שלעבדי המלך מותר מה שלמלך אסור. התוס' לא כתבו שנותן לעבדיו רק בשל מלחמה, ועל כן גם את דבריו ניתן לפרש כאומר שלצרכי העם באופן כללי מותר ליטול, אך לא לצרכים אישיים.⁹

אמנם, יש ראשונים שמדבריהם ניתן להבין, שלמלך סמכות ליטול רכוש גם לצרכי הפרטיים. כך עולה מרש"י: "לעשות לו דרך - לשדהו ולכרמו" (סנהדרין כ, ב). ובמקום נוסף: "שהמלך פורץ - גדרות של אחרים לעשות לו דרך קצר מביתו, לפרדסו או לכרמו" (יבמות עו, ב).¹⁰

הרמ"ה (סנהדרין כ, ב) הבין כך את רש"י, והקשה עליו שלא מסתבר שלמלך יהיה סמכות ליטול לצרכי האישיים. נראה שגם את דברי רש"י אפשר לפרש ע"פ העיקרון שהפקעת רכוש מותרת רק למנגנון השלטוני, מה שרש"י קורא: שדהו וכרמו. אין מדובר על רכוש פרטי כי אם על רכוש ששיך למנגנון השלטוני, וכפי שהסברנו לעיל את הפסוקים בפרשת המלך: "יקח ושם לו", "חרישו", "קצירו", "כלי מלחמתו", "כלי רכבו", ועוד, וכך גם כאן: שדהו וכרמו המלכותי, לטובת צרכי המדינה.

כיום מדובר על תקציב מדינה גדול מאד שמקיף מיליארדי שקלים, למימון צרכים רבים ומגוונים (בטחון, חינוך, תשתיות ועוד ועוד). וכל אילו לא מגיעים לכיסם האישי של אף מנהיג או שר או ראש ממשלה, אלא אם כן מי מהם או מעוזריהם מועל בתפקידו ומנצל את מעמדו לקידום ענייניו

⁹ דברים דומים כתב הרד"ק במלכים א כא, י וכן בשמואל א ח, יג.

¹⁰ כך הבין גם הלחם משנה, הלי מלכים ה, ג.

האישיים. הדרך הראויה והישרה היא לנצל את הכסף וההשקעות לצרכי הציבור ולרווחתו וקידומו בלבד.

2. פיצוי על נטילת רכוש פרטי לטובת המדינה

אמנם "מלך פורץ לו דרך", אך לא נאמר דבר האם הוא מפצה את בעלי הקרקע כשהוא נוטל מרכושם, וכאמור, הוא אכן אינו חייב לפצותם, אם כי כך ראוי לעשות. הלכה זו שמלך פורץ לו גדר נזכרת בגמ' (בבא קמא ס, ב) בהקשר להתלבטות של דוד המלך בדבר תשלום - פיצוי עבור נזק בשעת מלחמה:

"ויתאוה דוד ויאמר מי ישקני מים מבור בית לחם אשר בשער, ויבקעו שלשת הגבורים במחנה פלשתים וישאבו מים מבור בית לחם אשר בשער" (שמואל ב כג, טו) - מאי קא מיבעיא ליה? אמר רבא אמר רב נחמן: טמון באש קמיבעיא ליה, אי כר' יהודה אי כרבנן, ופשטו ליה מאי דפשטו ליה

רש"י הסביר:

טמון באש קמיבעיא ליה - מעשה בא לפנינו במחנה ששרפו אנשיו גדיש של ישראל ונצרך לשאול הלכה אם חייבין לשלם כלים הטמונים בתוכו כר' יהודה או פטורין כרבנן. בהמשך מופיעים הסברים אחרים, שעיקרם האם הוא רשאי כלל להשתמש ברכוש אחרים, ואם כן האם מוטלת עליו חובת התשלום:

רב הונא אמר: גדישים דשעורים דישאל הוה דהוה מטמרי פלשתים בהו, וקא מיבעיא ליה: מהו להציל עצמו בממון חבירו? שלחו ליה: אסור להציל עצמו בממון חבירו, אבל אתה מלך אתה, [ומלך] פורץ לעשות לו דרך ואין מוחין בידו.

לאבד את השדה תמורת תשלום לבעלים על אף שאין רצונם בכך, ברור שהדבר מותר בשל העובדה שמדובר במלחמה. דוד הסתפק אם רשאי לאבד שדות ללא תשלום, ומהם סדרי העדיפויות. התוס' (בבא קמא שם ד"ה מהו) הסביר מה היה ספקו של דוד: "איבעיא ליה אי חייב לשלם כשהציל עצמו מפני פקוח נפש". הרשב"א (שם) הוסיף על דברי תוס': "בתוס' דקא מיבעיא ליה אם חייב לשלם, ונראה שפשוט להם שיכול להציל על מנת לשלם ושלא מדעת הבעלים".¹¹ תשובת הסנהדרין היתה שלאדם רגיל אסור להציל את עצמו בממון חבירו אבל למלך מותר. אין התייחסות לשאלה האם עליו לפצות. כאמור מלך רשאי, ואיננו חייב לפצות.

לעיל הובאו דברי תוס' (סנהדרין כ, ב ד"ה מלך) שהקשה ממעשיו אחאב על ההלכה לפיה מלך פורץ לו דרך. להלן תשובות נוספות של תוס' בהם התייחסות לענין התשלום:

ועוד יש לומר דבחנם היה יכול ליקח אם היה רוצה, אבל כשהיה שואל אחאב שימכרו לו, חשב נבות שרשות בידו לומר לא אמכור.

ההנחה בתשובה זו היא שיעוד השדה היא לטובת הכלל, ואכן מלך יכול להפקיע לצרכי הכלל גם מבלי לשלם. במקרה זה אחאב נהג כפי שנוהג מלך הגון והציע תשלום לנבות עבור הכרם, אך נבות הסיק מכך מסקנה מוטעית לפיה ביכולתו לסרב למלך. מכאן, שהדרך הראויה היא לשלם עבור אדמות או כל רכוש אחר הנלקח לצורך הציבור. רבינו יונה חלק על תירוץ זה וכתב:

"ואין זה נכון כי אין לך מורד במלכות גדול מזה".

¹¹ ראה גם בירושלמי סנהדרין ב, ה: "ר' שמואל בר נחמן אמר: שנה אחת היתה ושתי שדות היו. אחת שעורים ואחת עדשים. פשיטא ליה לאביד וליתן דמים? דילמא פשיטא ליה לאביד שלא ליתן דמים".

ניתן להסביר שאכן אם מלך מציע תשלום, אין זה אומר שניתן לסרב לו, ועל כך אמר רבינו יונה שהתנהגותו של נבות היתה מרידה, אך כאמור הוא לא ידע זאת. מכל מקום גם מדברי רבינו יונה עולה שעל המלך לשלם עבור השימוש ברכוש פרטי.
תוס' כתב הסברים נוספים:

והנקדן תירץ דאינו מותר רק בשדות הרחוקים מן העיר דלא מעלי כל כך, אבל כרם נבות היה אצל היכל אחאב בשומרון.

ועוד יש לומר דדוקא בשדה מקנה, אבל שדה אחוזה שירש מאבותיו לא, כמו שהשיב נבות: "חלילה לי מתתי נחלת אבותי לך" (מלכים א כג, ג).

מכיון שיעוד הקרקע הוא לא צורך צבאי, ישנה מגבלה איזה סוג של קרקע מותר ליטול. מותר ליטול קרקע פחותה בשולי העיר לא במרכזה, וכן אין ליטול קרקע שהיא ירושה. כל אלה מלמדים על האיזון שבין פיתוח הרכוש הציבורי לטובת הכלל, לבין שמירה על נכסים אישיים במרכז הערים, ירושות וכד'. כאמור, לשלטון יש סמכויות להפקיע אדמות לצרכי הכלל, מומלץ שהם יפצו את בעלי האדמות והרכוש לכך, אם כי אין חובה לעשות כן.

הרמב"ם (הל' מלכים ה, ג), כתב ש: "מלך פורץ לו דרך" ולא ציין דבר באשר לתשלום. ונראה שבפרק זה הרמב"ם בקש להדגיש את הסמכות להפקיע רכוש ואדמות לצורך המלחמה, ולא מתמקד בסוגיית התשלום. יתכן והרמב"ם הבין את דברי חז"ל "מלך פורץ לו דרך" - כפשוטם. בשעת מלחמה לא רק שיכול לגייס אנשים ורכוש, אלא גם לשנות תוואי, לפרוץ לו דרך חדשה, ולעשות שינויים בלתי הפיכים כשיתכן ולא יהיה ניתן להשיב אח"כ את המצב לקדמותו.¹²

ה. השתתפות ותמיכה אזרחית באחזקת הצבא

עם זאת, שהמלך מממן את פעילות הצבא, ישנם תחומים בהם גם האזרחים ולפחות כך היה בעבר, היו שותפים באחזקת הצבא. כך נאמר במשנה בדמאי ג, א נאמר: מאכילין... את האכסניא דמא"י,¹³ ובתוספתא שביעית [ליברמן] ה, כא: "מאכילין את אכסניא פירות שביעית".¹⁴ נורמה זו היתה מקובלת בעבר, בין אם מדובר על חיילי צבא נכרי, ובין אם מדובר על צבא יהודי (ירושלמי דמאי ג, א).¹⁵ על תושבי המקום בהם נמצאים הלוחמים, מוטל לדאוג למזונותיהם, ללבושם (שבת קמז, ב), ואולי גם צרכים בסיסיים אחרים (בבא בתרא יא, ב).

¹² הרב יעקב אריאל, "פיצויים על הפקעת קרקעות", שו"ת באהלה של תורה, כפר דרום תשס"ג, חלק ד עמ' 173-178, בקש להבחין בין הפקעת רכוש בעת מלחמה כשהלוחמים נמצאים במצב סכנה שאז אין לפצות את הבעלים, לבין שלבים מוקדמים יותר של מלחמה בהם אין סכנה ללוחמים ועל כן יש לפצות את הבעלים. אך נראה שאין הכרח להבחין כך את דברי הרמב"ם.

¹³ על כך שללוחמים מותר לאכול דמאי ניתן ללמוד גם מהמשנה בעירובין א, י: "ארבעה דברים פטור במחנה: מביאין עצים מכל מקום, ופטורים מרחיצת ידים, ומדמאי, ומלערב".

¹⁴ על האפשרות להאכיל גוים פירות שביעית, ראה מאמרי: "תוצרת אוצר בית דין בידי מי שלא ישמור על קדושתם", התורה והארץ, ח (תשס"ח), עמ' 35-65.

¹⁵ ניתן לראות את הסברי הראשונים כחולקים בשאלה האם דיונים אלה מתייחסים לחיילים יהודים או לחיילים גוים. הראשונים להלן מציינים שמדובר בצבא יהודים: רש"י שבת קכז, ב ד"ה אכסניא; עירובין יז, ב ד"ה אכסניא; פסחים לה, ב ד"ה אכסניא; תוספות ברכות מז, א ד"ה ומאכילין, עירובין יז, ב ד"ה ואת, ועוד. אך נראה שמדובר על נורמה כללית שהיתה נהוגה ומקובלת, ואכן ישנן סוגיות בהם האכסניא הכוונה לחיילים גוים. רבא הורה לבני מחוזא איך לנהוג בשבת עם חיל המלך - שבת קמז, ב; או איך לנהוג בענייני חמץ - פסחים ה, ב, ול, א; רב הונא הורה לבני הכפרים כיצד לנהוג באפיה ביום טוב לחיל המלך - ביצה כא, א. את דרשת הגמ' בבבא בתרא ח, א: "והלך" (עזרא ז, כד) - זו ארנוטא, פירש רבנו חננאל (תוס' שם ד"ה והלך): "ארוחת דורון לשלטון העובר ממקום למקום שנותן לו כל עיר ועיר ארוחה" כך פירש גם הערוך בערך ארנן, והרי"ף (בבא בתרא ה, א מדפי הרי"ף). וזה כנראה המקור לדברי הרמב"ם בהל' שמיטה יובל א, י: "משרבו האנסין והטילו מלכי עכו"ם על ישראל לעשות מחנות לחיילותיהן, התירו לזרוע

סיבת ההיתר להאכיל לוחמים יהודיים דמאי, מלמדת גם על המשמעות של אותה מחויבות אזרחית לאחזקת הלוחמים. כך כתב רש"י (פסחים לה, ב ד"ה אכסניא):

אכסניא - חיילות מלכי ישראל המוטלים על בני העירות לזון, להגין עליהם מאויביהן, וישראלים הן, והרי הן כעניים, הואיל ואינן במקומן.

ניתן להבין את דברי רש"י: "להגן עליהן מפני אויביהם" כתיאור מצב, אך ניתן לראות זאת, כהסברת המשמעות הערכית של השותפות האזרחית. הצבא מאומן ומיומן להלחם באויבים, אך זה נעשה לטובת העם ובשליחותם. יתכן והדבר נבע מקשיים לוגיסטיים של ניווד אוכל ממקום למקום, ועל כן המטלה נפלה על האזרחים המקומיים, אך יש בזה ערך נוסף לפיו השותפות של האזרחים היא ביטוי לקשר וההדדיות שבין החזית והעורף. כיון שהחיילים לא היו במקומם ואין להם אוכל משל עצמם, ועל כן יש לראותם כעניים וניתן להאכילם דמאי.

הלוחמים יכלו גם לקחת מהאזרחים עצים להסקה, ואין זה גזל. כך נאמר במשנה בעירובין א, י: "ארבעה דברים פטרו במחנה: מביאין עצים מכל מקום..." לדברי התפארת ישראל שם: "אין חוששין לגזל, דהפקר בית דין הפקר". בתוספתא בעירובין ב, ו כתוב שמדובר על מחנה היוצא למלחמת רשות, ובירושלמי עירובין א, י נאמר: "היוצאים למלחמת הרשות מותרין בגזל עצים לחים ואסורין בגזל עצים יבישין. היוצאים למלחמת חובה מותרין בגזל עצים יבישין ולחין". לדברי הרמב"ם בפירוש המשנה שם, מותר ללוחמים ליטול את העצים הללו: "לפי שהקילו להם מפני שהם עסוקים בכיבוש ארץ האויב". מתן העצים הללו ללוחמים היא השותפות של כלל הציבור במאמץ המלחמתי.¹⁶

גם מבין החיילים היו אחראים לארגון הצד הלוגיסטי. במלחמת רשות, יש רשימה של משוחררים – ארש אשה ולא לקחה, נטע כרם ולא חללו, בנה בית ולא חנכו. על רשויות הצבא לשחרר אותם מפעילות קרבית, אך הם היו מתפקדים בעורף (משנה סוטה ח, ב). במלחמת מצוה לא היו משוחררים אותם, אך גם במלחמת מצוה יש צורך בחיילים שיבצעו תפקידי שירותים, ובסמכות הצבא לקבוע מי יהיה ימלא תפקידי שירותים. יתכן שתפקידם של אותם חיילים שירותים היה גם לתאם בין המסגרת האזרחית לבין המסגרת הצבאית, או שמדובר על תקופות שונות או על חלוקת תפקידים.¹⁷

כיום הצבא דואג לתזונה לביגוד ולכל מה שנדרש לרווחת הלוחמים והחיילים, אך בכל זאת התמיכה האזרחית חשובה ומחזקת את הלוחמים, ומלמדת על ההדדיות והקשר שביניהם. כיום הדבר בא לידי ביטוי בתרומות כסף לרווחת החיילים במסגרת עמותות ואגודות, ובמסגרת יוזמות פרטיות אחרות, וכן איסוף וחלוקת מתנות, משחקים, אוכל מיוחד, סריגת כובעים וכפפות, אירוח, ועוד.

בשביעית דברים שצריכין להם עבדי המלך בלבד". ראה עוד: שו"ת הרשב"א א, סי' שמ; ר"ן, נדרים סב, ב בלשון א.

¹⁶ דוד נמשח למלך, אך הוא לא התקבל עדין על כל העם, ובכל זאת הוא ראה עצמו מלך. הוא הגן על דרום הר חברון ודרש מנבל הכרמלי תשלום. כשנבל סירב, דוד ראה בו "מורד במלכות" (מגילה יד ע"א). אביגיל אשת נבל מביאה לדוד ואנשיו מצרכי מזון: "ותמהר אביגיל ותקח מאתים לחם ושנים נבלי יין וחמש צאן עשוית וחמש סאים קלי ומאה צמקים ומאתים דבלים ותשם על החמורים" (שמואל א כה, יח). האוכל הרב הוא תשלום לדוד וחייליו.

¹⁷ כך מנוסח תפקידם: "כל אילו שאמרו יוצאין וחוזרין נותנין פסי העיר, ומספקין מים ומזון למלחמה, ומתקנין את הדרכים" (תוספתא סוטה [ליברמן] ז, כג; משנה סוטה ח, ב). את התפקידים הללו הם עושים במסגרת שירותם הצבאי, ומימון הכשרת הדרכים כמו גם המים והמזון, היא באחריות הצבא, אלא שהם אחראים על אספקת המזון ותיקון הדרכים. כמו כן, ללוחמים היה מותר לאכול גם מאכלות אסורים (חולין יז ע"א; רמב"ם הל' מלכים ח, א; רמב"ן דברים ו, י).

סיכום

א. מלך - שלטון מרכזי, אחראי לנהל את חיי המשק והכלכלה השוטפים לטובת הציבור. כיום, כשהכלכלה המקומית תלויה בתנודות ובתנועות של הכלכלה העולמית והיא מורכבת ומסועפת מאוד, בודאי שהמנהיגות המרכזית היא זו שמתווה את המדיניות הכלכלית והעסקית לטובת המדינה.

ב. למנהיגים אסור לנצל את מעמדם וסמכויותיהם על מנת לצבור הון אישי - "לא ירבה לו כסף וזהב". אך כל מה שנדרש לצרכי המדינה, לפיתוחה ושגשוגה בכל תחום, ולא רק לצרכי הבטחון, ניתן לצבור ולחסוך לעת צורך.

ג. בסמכותה של מנהיגות לגייס אזרחים למטרות שהם צורכי המדינה, כמו מלחמות וצרכים אחרים. הנורמה הראויה היא שישולם שכר או פיצוי הולם לאזרחים המגויסים. כך באשר לפיצויים של נפגעים אחרים - מעסיקים, ומעבידים, וכן על נזקי רכוש שנגרמו כתוצאה מהמלחמה. ההנחה היא שמנהיגות הגונה וטובה תעשה זאת אם יש לה יכולת כלכלית, על מנת שלא לפגוע בחיי המשק והכלכלה של האזרחים. פגיעה בהם היא בעצם פגיעה בכלכלת המדינה. חישוב הפיצוי והשכר יעשה על פי הבנתם של מומחים בתחום, כשמטרת העל היא טובת המדינה ואזרחיה.

ד. בעבר היו קיימות נורמות לפיהם האזרחים מעורבים הרבה יותר במימון הלוחמים - בעיקר במה שקשור למזונותיהם, בגדיהם וכד'. כיום, עלות המלחמה המודרנית היא יקרה מאוד, וכן גם אחזקת הביטחון השוטף שלא בעת מלחמה. המדינה היא זו שנושאת במימון המלחמה: כלי הנשק - רכישתם, פיתוחם ותחזוקתם, התחמושת, האימונים, הציוד הנלווה, המזון, הביגוד, תשלום ימי המילואים, ועוד, ועוד. המימון יכול להיות גם באמצעות העלאת מיסים או קיצוצים כלכליים בתחומי חיים אחרים. בנוסף, ראוי שגם האזרחים יתנו משל עצמם לטובת הלוחמים וכפי שאכן מקובל (אוכל, מתנות, משחקים וכד'), כדי להביע בכך תמיכה, חיזוק והזדהות עם הלוחמים.